

Bokmelding

Jostein Gripsrud (red.)

Allmenningen. Historien om norsk offentlighet

Universitetsforlaget, Oslo 2017, 658 s.

Ruth Hemstad

Dr.art. 2008.

Forskningsbibliotekar ved Nasjonalbiblioteket og førsteamanuensis II ved Institutt for arkeologi, konservering og historie ved Universitetet i Oslo

Ruth.Hemstad@nb.no

Prosjektet er ambisiøst, og resultatet av en treårig satsing fra medievitenskapelig hold ved Universitetet i Bergen, støttet av Fritt Ord og ledet av professor Jostein Gripsrud.¹ Med metaforen 'allmenningen' har prosjektet materialisert seg i en murstein av en bok på 658 store sider. Her presenteres 'historien' – i entall – om norsk offentlighet. I innledningen fremholder redaktør Gripsrud at det er «globalt enestående» at historien om et lands offentlighet blir skrevet på denne måten. Neppe tilfeldig bringer hovedtittelen tankene hen til Bergen, men på samme måte som en allmenning ikke er én gitt størrelse (men for eksempel en statsallmenning, en privatallmenning, en bygdeallmenning eller, ja, en torgallmenning), kan det diskuteres om 'den norske offentligheten' er én størrelse, og ikke minst om den kan fortelles som én historie – og en avgrenset 'norsk' historie.

Forsøket på å innfri ambisjonene er uansett blitt et leseverdig verk. *Allmenningen* er en interessant, velskrevet, tidvis tankevekkende bok, og for de siste tiårs vedkommende er det mangt å nikke nostalgisk gjenkjennende til for de fleste av oss. Boken skisserer viktige linjer i utviklingen av den offentlige samtalen sett i norsk kontekst gjennom – i praksis – drøyt 200 år.

Den tette koblingen mellom kulturelle og politiske forhold – som fremheves i boken som en styrke ved en offentlighetshistorisk tilnærming – kommer godt frem i fortellingen om utviklingen av film og kino tidlig på 1900-tallet. Den tidlige kinoens folkelige popularitet, med importerte filmer av varierende kvalitet, skapte bekymring for at hyppige «kinemato-

1. Jeg skylder å gjøre oppmerksom på at jeg er prosjektleder – sammen med Dag Michalsen – for et annet offentlighetshistorisk prosjekt, UiO:Norden-prosjektet Offentlighet og ytringsfrihet i Norden, 1815–1900 (2016–2019).

grafbesøk» – særlig for barn fra mindre velstilte familier – virket sløvende på 'åndsevnene'. I 1910 foretok lærerlaget i Stavanger Norges trolig første 'publikumsundersøkelse' ved å spørre folkeskoleelevene om deres kinovaner. Rapporten bekreftet frykten: «Det bidrar til å gjøre barn ustadige og flygtige, saa de vanskelig kan fastholde indtryk; de blir fordringsfulde og interesseløse for alt som ikke smaker av kinematograf» (s. 276). Kampanjen mot film og kino fra 1910 av bidro til innføringen av statlig filmkontroll i 1913.

I dette tidlige, men gjenkjennelige sukket over mediens sløvende virkning på de unge, kunne «kinematograf» lett vært byttet ut mot adskillige 'nymotens' medier (jf. dagens diskusjon om mobilforbud på skolene), men denne type sammenkoblinger gjøres helt unntaksvis i boken. At det er forskjell på folk med hensyn til offentlighetens grenser, at noen må beskyttes mer enn andre, er også et gjenkjennelig fenomen på tvers av tid, sted og genre. Sammenhengene og motsetningene mellom sosiale kulturelle forhold, teknologisk utvikling og politisk styring, og spenningen mellom privat og offentlig eierskap i historien om den norske offentligheten, belyses på mange og instruktive måter gjennom boken. I mindre grad samles trådene. Dette kommer jeg tilbake til.

Boken har et gjennomført lekkert design, er innbydende, gjennomillustrert og påkostet. Røde tittelark som skiller kapitlene, bidrar til å gjøre den store boken mer håndterlig. De innledende korte tekstene i forstørret font foran hvert kapittel har en viktig sammenbindende funksjon. Verket er utstyrt med korte litteraturhenvisninger i sluttnotene, en felles litteraturliste, en håndfull arkivreferanser (inklusive en uheldig plassering av tidsskriftet *Arkiv for Læsning af blandet Indhold*) og et personregister.

Tidsrammen for verket er totalt sett nesten 1000 år, fra samling på tinget til dagens samling i sosiale medier. I boken selv heter det at den dekker over 350 år. I praksis dreier det seg imidlertid primært om de siste 200–250 år. *Allmenningen* presenterer seg som en samlet monografi med en tydelig kronologisk struktur, men i alt tolv ulike forfattere har bidratt til bokens ti kapitler.

Som en innledning har kapittel 1, skrevet av bokens redaktør, fått tittelen «Offentlighet: Idealer, realiteter og tilfellet Norge». Utgangspunktet er – som i nærmest enhver offentlighetsstudie publisert de siste tiårene – Jürgen Habermas og hans teorier om utviklingen av en borgerlig offentlighet, først presentert på tysk i 1962 og få år etter oversatt til norsk. Forskergruppen bak *Allmenningen* står da også for flere engelskspråklige kildeutgivelser med sentrale offentlighetsrelaterte tekster. Kapittelet dveler ved Habermas som tenker og teoretiker, mottakelsen av hans banebrytende verk og hans egne justeringer i etterkant av kritiske merknader. Siste del av innledningen presenterer ti tematiske tråder som skal være gjennomgående i de ulike kapitlene i 'fortellingen' om Norge. Kort oppramset dreier de seg om: 1. skillet mellom offentlig og privat; 2. ytringsfrihetens og informasjonsfrihetens vilkår; 3. forholdet mellom deloffentligheter og den store felles offentligheten; 4. offentlighetens rolle i politiske beslutningsprosesser; 5. ulike sider ved fornuftens rolle i offentligheten; 6. ekskludering fra og inkludering i offentligheten, 7. den kulturelle offentligheten og dens relasjoner til den politiske offentligheten; 8. berømmelsens historie; 9. betydning av internasjonale forhold og globalisering; og til slutt, 10. det særegne ved den norske offentligheten, som fremheves som et hovedtema. Disse punktene følges opp i høyst ulik grad, må det sies, gjennom de ulike kapitlene.

De ni kapitlene som følger, behandler avgrensede perioder med en viss tematisk oppde-

ling. Hovedvekten er lagt på henholdsvis det lange 1800-tallet, her inklusive mellomkrigs-tiden, og etterkrigstiden, med rundt 250 sider og tre kapitler hver. I tillegg gir et pre-1814-kapittel noen innledende historiske tilbakeblikk, krigsårene behandles for seg og 2000-tallet omhandles avslutningsvis – og utgjør også bokens, litt abrupte, avslutning. Det er på ingen måte mulig å yte de ulike kapitlene rettferdighet i en kort bokanmeldelse som denne. En sporadisk gjennomgang følges derfor av en samlet drøfting av noen hovedtrekk og utfordringer ved bokprosjektet som sådan.

Historikeren i forfatterlauget, Knut Dørum, skriver om perioden «Før 1814». Her trekkes perspektiver bakover til bygdetinget og kirkebakkens rolle som arenaer for en førmoderne offentlighet, og til de mange begrensningene på (dansk-)norsk offentlighet under det eneveldige regimet. Trykkefrihetsforordningen av 1799 fortsatte for øvrig å være gjeldende lov utover på 1800-tallet, i mangel av nye, tydelige bestemmelser som kunne supplere Grunnlovens generelle karakter.² Her blir bruddet i 1814 vektlagt for sterkt i det påfølgende kapittelet om perioden 1814–40 av Anders Johansen («Landets beste menn»). Det lange 1800-tall behandles i ytterligere to kapitler, 1840–90 av Martin Eide og Peter Larsen («Det norske slagsmålsparadis»), og 1890–1940 av Jostein Gripsrud («Massenes tidsalder»). Her beskrives utviklingen av 1800-talls-offentligheten i det konstitusjonelle, reetablerte Norge, fra og for de få til de mange – mange av dem stridbare, og nesten gjennomgående menn.

Med det nye århundret kommer nye medier for alvor inn i bildet, jf. film og kino-eksemplet nevnt over. Etter kapittelet om krigen, «Erfaringer med det totalitære», ved Leiv Ove Larsen, følger etterkrigstiden, 1945–60, der Terje Rasmussen spissformulert oppsummerer: «Det karakteriserer etterkrigstiden at et sosialdemokratisk oligarki styrte Norge ved hjelp av, men også omgitt av, en nokså pluralistisk og borgerlig offentlighet» (s. 338). Kapittelet om perioden 1960–80, skrevet av Gripsrud og Synnøve Skarsbø Lindtner, er det lengste i boken, på nesten 100 sider. Det er kanskje også her vi kommer nærmest idealet om allmenningen, da 'den allmenne offentligheten' samlet seg foran fjernsynet – i regi av Riks-kringkastingen. Det neste siste kapittelet om liberalisering og differensiering, 1980–2000 (Gripsrud og seks andre forfattere), står i endringenes og oppbruddets tegn: «Den teknologiske infrastrukturen som tegnet opp de geografiske og kulturelle grensene for vår offentlighet, ble i løpet av svært kort tid endret for godt» (493). Det siste kapittelet (Erlend Lavik, Hallvard Moe og Gripsrud) går inn i de digitale tider etter årtusenskiftet. Det er i og for seg et lettvent poeng å påpeke utelatelser gjennom bokens ulike kapitler (bilder, kunst, museer, bibliotek, arkiv og forlag, for ikke å snakke om offentlighetens fysiske møteplasser – for å nevne noen områder som i liten grad er tatt med). Den relative avhengigheten av eksisterende litteratur kan ha bidratt til dette, og avgrensningens utfordringer må ha vært mange. Men det forekommer i overkant snaut at et bilde fra rosetoget etter 22. juli 2011 og en kort billedtekst er alt som tas med om hendelsene som mer enn noe annet samlet 'den store offentligheten' på denne siden av 2000-tallet.

Hva er en offentlighetshistorie, spørres det i forordet i *Allmenningen*. Flere ganger kommer forfatterne tilbake til at en offentlighetshistorisk tilnærming særlig kan bidra til

2. Temaet blir grundig behandlet i Lars Bjørnes nye bok *Frihetens gränser. Yttrandefriheten i Norden 1815–1914*. (Oslo 2018).

å se politikk og kultur i sammenheng. Det er ikke vanskelig å være enig i det nødvendige i å bringe kultur og politikk tettere sammen for å forstå samfunnsutviklingen. I et land der nærmest hver generasjon har hatt sine allmenne norgeshistorier, der politikk og kultur – i tillegg til sosiale og økonomiske forhold – er vevd sammen, fremstår prosjektet kanskje ikke fullt så unikt. *Allmenningen* er, i én forstand, en variant av historien om norsk historie, slik vi kjenner den fra mange andre verk, og tidvis en relativt konvensjonelt fortalt historie, men med ekstra vekt på avisene og etter hvert andre medietyper, og med et lengre tids-spenn enn vanlig. Forordets bebudede ‘syntese’, som skulle ligge i koblingen mellom kultur og politikk, blir imidlertid vel implisitt. Artikkelsamlingens velkjente utfordring, det sammensatte og ikke alltid like helhetlige, bidrar til at verket også tidvis fremstår som en avansert og kontekstualisert mediehistorisk encyklopedi, et vidtfavnende offentlighetsleksikon. Sammenhenger over tid er det, som alt nevnt, mange av, men det overlates ofte til leseren å trekke dem. Mange vurderinger underveis er treffende og velformulerte, men ansatser til samlende drøfting forblir dessverre ofte ansatser. De tidsmessige bolkene begrenser utsynet med hensyn til lengre linjer og sammenhenger. Den røde tråden i den røde boken (under det grønne omslaget) er ikke alltid like klar, og fraværet av et oppsummerende kapittel – eller i alle fall avsnitt – er et savn.

Mer utfordrende i bokprosjektets begrunnelse og gjennomføring er fastholdelsen av entallsformen – ‘offentligheten’. Innledningsvis heter det at offentligheten er et sammensatt fenomen «med et utall små og halvstore offentligheter som i siste instans inngår under *den store, overordnede offentlighetens paraply*» (min kursivering, s. 15). I den røde boken finnes bokstavelig talt en mengde ulike offentligheter – både av det lille og det (halv)store slaget: Her følger en ikke-uttømmende liste som sier litt om begrepets evne til å inngå i ulike, interessante konstellasjoner, men også viser dets flyktige og abstrakte karakter: hoff-offentlighet, representativ offentlighet, resonnerende offentlighet, den allmenne offentligheten, særoffentligheter, deloffentligheter, underoffentligheter, suboffentligheter, demokratisk offentlighet (som «samlebegrep for den delvis upolitiske offentligheten»), lei-offentlighet, den bevegelses- og organisasjonsinterne offentligheten, kirkelig offentlighet, studentoffentlighet, Stavangers bornerte, provinsielle offentlighet, den liberale offentligheten, opplyst offentlighet, den kulturelle offentlighet, litterære offentligheter, den moral-rettslige offentligheten, den nazistiske/fascistiske offentligheten, tidens offentlighet, riksoffentligheter, den allmenne medieoffentligheten, den politiske (avis)offentligheten, kringkastingsoffentligheten, den medierte offentlighet, den TV-styrte politiske offentlighet, den samiske offentligheten, den norske offentligheten, den offisielle offentligheten, internasjonal/global offentlighet, den nye kvinneoffentligheten, feministiske kvinneoffentligheter. Apropos dette siste aspektet: kjønnsperspektivet i denne historien burde vært integrert i fremstillingen på en helt annen måte enn det som her er tilfellet.

Hva som i dette mylderet av offentligheter skal forstås som den ‘store overordnede offentligheten’, er ikke nødvendigvis alltid klart. Da er betegnelsen ‘de sterke offentlighetene’, forstått som de offentlighetene som har avgjørelsesmyndighet, mer fruktbar. Den habermasianske analytiske tilnærmingen lar seg ikke enkelt kobles mot en gjenfinnbar empirisk størrelse som kan beskrives som én historie, og i alle fall bør denne spenningen diskuteres mer eksplisitt i et verk som dette.

En inngang kunne vært samtidens vekslende diskusjoner om ‘offentlighet’ og ‘den

offentlige mening’/’folkemeningen’ – der forestillingen om en felles (nasjonal) offentlighet i alle fall kommer til syne. Dette er tydelig fra tidlig på 1800-tallet av, og kunne i langt større grad ha blitt behandlet som et emne i seg selv, og som en diskusjon av det forestilte nasjonale fellesskapets betydning og behov for en forestilt felles offentlighet. Denne type perspektiver ville imidlertid betinget en helt annen nærhet til kildene.

I heller begrenset grad drøftes de innledende teoretiske ansatsene mot den norske empirien som legges frem. Dette kunne bidratt til rekken av nyanseringer av Habermas’ verk. Avsnittet «Habermas og Norge» i innledningskapittelet kan tyde på at dette har vært en tanke, men avsnittet handler ikke om dette. Kritikken fra norske og nordiske historikere mot deler av Habermas’ teori anvendt på hjemlige forhold er ikke reflektert inn i den allment holdte innledningen. *Allmenningen* kunne bidratt til å belyse nettopp norske og nordiske særtrekk som ikke passer så godt inn i den europeiske modellerte modellen, som de ofte porøse grensene mellom stat/politiske myndigheter og den ‘borgerlige’ offentlighet og de lavere klassers tidlige deltakelse i offentligheten – den folkelige offentlighet.

Det nasjonale narrativet i boken er for øvrig heller ikke uproblematisk. Avgrensningen til det norske territoriet er forståelig, tidsrammen – og ambisjonen om å fortelle ‘historien om’ – tatt i betraktning. Men den nasjonale avgrensningen bidrar til å gjøre boken til nok et eksempel på metodologisk nasjonalisme, en kritikk som rammer mediehistorikere ikke mindre enn andre historikere. Det er for eksempel påfallende, om ikke helt overraskende, at skandinaviske perspektiver, med få unntak, er helt fraværende. Norge – og norsk offentlighet – har hele tiden måttet forholde seg til sine naboland, både som unionspartnere og ellers. Ambisjonen om å peke på norske særtrekk (som ofte er felles nordiske) blir også et mer usikkert prosjekt når avgrensningen er Norge, ispedd enkelte internasjonale perspektiver.

Allmenningens historie om norsk offentlighet utfordrer ikke den velkjente genren bekrefte historier om oss selv, for oss selv. Idealet om den allmenne, overordnede offentlighetsallmenningen bør kanskje bestå, men har den nasjonale, inkluderende og samlende offentligheten noen gang vært mer enn et ideal, eller er alltid en rekke offentligheter samtidig i spill, som en kakofoni av ulike stemmer? Det er et empirisk spørsmål som krever et grundigere og analytisk sterkere svar enn det som gis i denne boken. Den er et bud på å fortelle historien om den offentlige samtalen og dens ulike former i Norge, men offentligheten, som en (særdeles abstrakt) størrelse, har strukturelle og historisk varierende forutsetninger og former som denne boken ved empiriens sporadiske eksempler mer streifer innom enn får frem i, ja, offentlighetens kritiske lys.